

Resistir per mantenir la seva identitat. L'Escola Pia entre 1939 i 1958

JOAN FLORENSA I PARÉS
EDUARD PUIGVENTÓS LÓPEZ

PRESSIÓ SOBRE LA INSTITUCIÓ

El final de la Guerra Civil va ser benvingut pels escolapis catalans: acabava una persecució que s'havia emportat setanta-dos religiosos de la província, assassinats pel que eren. Entre els que quedaren, n'hi havia que havien patit presó, altres exili. Havien viscut amagats i se sentiren perseguits. Tots els edificis estaven malmesos (el de Granollers estava arrasat i el de Sant Antoni, inservible): calia un esforç i un temps per tornar-los com abans. La satisfacció de poder reunir-se, tornar a les comunitats i poder reprendre la vida anterior, però, s'esvaï aviat davant la realitat en què es trobaren.¹ La llibertat que el Nou Estat els ofería no era pas llibertat, sinó una nova opressió. En el discurs inaugural del capítol provincial celebrat el juliol del 1940 el president, el pare Josep Maria Jaume, vicari provincial de Cuba, va dir: «He observat una gamma d'expectació que va des del pessimisme a l'optimisme, passant pel indiferentisme, dubte, fluctuació».² Què passava?

L'Escola Pia catalana de 1939 era diferent de la de 1936, i no només pel cost humà que havia suposat la guerra en tots els àmbits. Hi havia la qüestió dels edificis ocupats o destruïts, problemes econòmics, una manca patent de material i una societat exhausta i empobrida que requeria més que mai una bona educació, però que no tenia la capacitat de poder proporcionar els recursos que la institució requeriria en tals circumstàncies. En el pla ideològic, també és certa la simpatia

1. FLORENSA, J., «L'exili dels escolapis catalans (1936-1939)» i «Utilització dels nostres col·legis durant la Guerra Civil», *Catalaunia*, núm. 321 (juliol-agost 1989), p. 11-17; i «Mestres en clandestinitat (1936-1939)», a *Doctor Buenaventura Delgado Criado: Pedagogia e historiador*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2009, p. 740-757.

2. Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya (APEPC), 08-05, Jaume, llibreta núm. 3.

inicial pel franquisme: té una raó de ser pels patiments dels tres anys de conflicte. Amb més o menys èmfasi, l'Escola Pia va ser particip del nacionalcatolicisme imperant, i és fàcil trobar proclames exaltades a les escoles, actes patriòtics, homenatges als caiguts o a la bandera espanyola, marxes militars, exercicis gimnàstics i les celebracions arquetípiques del nou calendari, especialment en algunes escoles com Terrassa, Sabadell o Sarrià, a vegades amb la presència d'autoritats civils, eclesiàstiques o militars. En tenim diverses proves gràfiques, tot i que les imatges de grandiloqüència a vegades contrasten amb la poca veheència de la seva explicació a les cròniques de comunitat o d'escola, com és el cas de Terrassa.

Així, si bé hi havia escolapis que se sentien plenament identificats amb el nou règim i participaven activament dels actes de suport al dictador, al partit únic, a les víctimes de la Cruzada o del fervor religiós i moral de la postguerra, n'hi havia d'altres que, tan aviat com tornaren a les comunitats, pogueren comprovar que hi havia una marcada limitació de les llibertats personals i col·lectives al mateix temps que una nova persecució, d'una banda pública i grollera, però d'una altra també més subtil, que era avalada per la jerarquia eclesiàstica.

A primers d'abril del 1938, Morella (ocupada el dia 4) i Balaguer (el dia 10) quedaren a mans de l'exèrcit de Franco. El pare provincial, Manuel Bordàs, decidí enviar-hi els pares Enric Centelles i Joan Profitós per recuperar els col·legis que hi tenien i crear-hi comunitat amb religiosos que estaven dispersos tant per la Península com per Itàlia, França i Anglaterra; fins i tot pensà en traslladar-se ell mateix a Morella, el seu poble, i reiniciar així la vida de la província. No va ser possible, però, perquè l'exèrcit franquista s'havia apoderat dels edificis. A més dels dos esmentats, també es varen ocupar amb l'avanç de l'exèrcit franquista els col·legis de Tàrrrega, Igualada, Vilanova i la Geltrú, Sabadell, Calella i Olot, i els de Sarrià, Sant Antoni i Balmes, a Barcelona, es van convertir en hospitals de sang o casernes. Mataró estava ocupat per refugiats. En el d'Alella hi havia una colònia de noies que no podia tornar a casa. Com va dir el pare Jaume Subirana, rector d'Olot, a l'alcalde local: «Sou com els *rojos*, tots ens preneu els col·legis».³

S'obligà a tots els religiosos a passar el tràmit o expedient de depuració i fer el jurament d'adhesió al nou règim i de no haver-se afiliat ni actuat a favor de cap grup ni marxista ni separatista. Res valia haver passat per la presó o haver servit de capellà castrense. S'intuí que, pel sol fet de ser catalans, ja eren

3. La memòria oral recull aquesta expressió del pare Subirana. A la crònica de la comunitat i l'escola són més fins quan afirmen que «se solicitó y obtuvo, en 20 de febrero, un certificado-autorización para no ser molestado en la legítima posesión del Colegio, de la Comandancia Militar». APEPC, 07-22, c. 11-bis, núm. 1, p. 3.

sospitosos. L'inspector de primària de Girona exigí aquest certificat al rector de Puigcerdà, el pare Pompili Codinach, amb l'amenaça de tancar el centre si no el presentava.⁴

No sense dificultats, tots els col·legis (excepte el de Castellar del Vallès, que es tancà el setembre del 1939) funcionaren el curs 1939-1940; i per a un retorn a la normalitat des d'un punt de vista organitzatiu i funcional, per a l'estiu del 1940 estava prevista la celebració del capítol provincial que havia de cobrir les vacants de rectors i la del provincial. Que l'Escola Pia no era ben vista per part de les autoritats ho demostra el fet que fos en aquest moment quan l'Estat espanyol es va moure per encarrilar els nomenaments a favor seu. El 13 de febrer de 1939 el Ministerio de Asuntos Exteriores ja havia comunicat al seu ambaixador davant la Santa Seu que convenia apartar de Roma el pare Llogari Picanyol, perquè el consideraven responsable de nomenaments de catalanistes i influïa dintre de la Congregació general per ser-hi l'únic català. A Catalunya tot estava per fer, però el Ministerio ja pensava en la reorganització de la Província escolàpia.⁵

Un altre exemple de l'aversió als escolapis de tarannà catalanista i progressista: un informe del director del Batallón de Zapadores Minadores número 5, el tinent coronel don Luis Ferrer Vilaró, datat a Saragossa el 8 de maig de 1939, afegia com a persona a depurar el pare Joan Tomàs «que es considerado como uno de los elementos más destacados en aquel sentido». El rector de la Universitat de Barcelona, el 12 de juliol de 1939, escriví al ministre d'Educació dient-li que havia cridat al pare provincial, el pare Bordàs, i li havia advertit que «hicieran ellos mismos la necesaria depuración del personal, haciéndole saber que a la menor falta que se cometiera en el sentido antes indicado, sería cerrado inexorablemente el Colegio [el de Nostra Senyora, a Barcelona]». Repressió subtil.

El Ministerio de Asuntos Exteriores anava prenent posicions, doncs, davant les eleccions dels superiors i per això escriví novament al seu ambaixador a Roma a principis de 1940: «Urge impedir por medio de la Santa Sede que ocupen cargos de responsabilidad en Cataluña y Vasconia los RR. padres Pantaleón Galdeano, Gonzalo Etayo, Valentín Caballero (Vasconia) y Agustín Cuadras, Joaquín Tous, Juan Profitós, Pompilio M. Codinach, José M. Tous y algunos otros en Catalunya [...] P. Leodegario Picañol».

4. Carta al pare Manuel Bordàs del 6 d'agost de 1940. APEPC, 03-10, capsa 3, doc. 178/1940.

5. Aquestes dades i les següents estan extretes de les còpies que conservem a l'APEPC (03-92 c. 1 núm. 26) dels originals de l'Ambaixada d'Espanya a la Santa Seu, dipositats a l'Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (Archivo Histórico Nacional), 1901-1948, lligalls 7, 45, 49 i 70; i també a FLORENSA PARÉS, J., *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683-2003): una escola popular*, Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, IEC, 2010, p. 514.

A primers de juliol se celebrà el capítol, que presidí el pare Josep Maria Jaume i que pronuncià el discurs inicial —al qual hem fet referència en començar l'article— en català. El seu nom va ser afegit immediatament a la llista dels «desafectos». El capítol envià al pare general la següent terna de provincialables per ordre de preferència: pares Joan M. Vives, Josep M. Jaume i Manuel Bordàs; mentre que per a assistents provincials proposava els pares Joan M. Vives, Manuel Bordàs, Josep M. Jaume i Joan Batllori, amb dos suplents, Jaume Carceller i Agustí Cuadras. La Congregació General nomenà el pare Manuel Bordàs com a provincial i per a assistents, els pares Joan M. Vives, Josep M. Jaume, Joan Batllori i Agustí Cuadras. Durant el capítol s'insinuà que el pare general no volia elegir el pare Bordàs, fet que va decantar els vots cap al pare Vives. En reconeixement a la seva tasca durant la Guerra Civil el nomenaren en tercer lloc.⁶ Però la veritat era una altra: el pare general designà provincial el tercer de la terna, el pare Bordàs. Creiem que algú volia manipular les eleccions i va fer córrer aquella notícia falsa. El Ministerio volia el pare Vives, i fracassà.

També entre els rectors nomenats després del capítol hi figuraven alguns «desafectos»: Joan Profitós, de Sabadell; Joaquim Tous, de Sant Antoni de Barcelona; Pompili Codinach, de Puigcerdà; i Josep Guañabens, de Sitges. Aquest resultat no va ser pas del grat de Madrid: el provincial, dos assistents i alguns rectors no eren considerats «afectos» al Nou Estat. Que a la província hi continuessin governant religiosos considerats catalanistes molestava les autoritats.

L'administrador apostòlic del bisbat de Barcelona, el doctor Miguel de los Santos Díaz de Gómara, ordenà al canonge Martín Cagigós que el novembre del 1941 girés una visita canònica a la província. El cronista del col·legi de Nostra Senyora escrivia que «terminada la Visita nada se nos comunicó ni advirtió, dejándonos la impresión de que fue motivada para averiguar si entre nuestros religiosos existían actividades políticas de carácter separatista».⁷

La pressió del Ministerio de Asuntos Exteriores sobre l'Escola Pia de Catalunya no s'acabà aquí, i a través de la seva ambaixada a Roma i d'un escolapi molt afí al nou règim procurà d'intervenir en el capítol següent, de 1943. Uns mesos abans de la seva celebració, el 17 de juny de 1943, l'ambaixador visità el pare general i li suggerí algunes mesures. Creia que els millors per ocupar càrrecs a Catalunya eren els pares Antoni Font, Joan Maria Vives, Joaquín Seguí i Adolf Roger. Aconseguí que enviés per presidir el capítol el pare Manuel Pazos, que era qui feia d'enllaç entre la Congregació General i l'ambaixada. L'ambaixador temia que es preparés un grup catalanista per assumir el control de la província i per això afirma

6. Carta del pare Josep M. Jaume al pare general, 18 de juliol de 1940, APEPC, 08-05, Jaume, llibreta núm. 39.

7. Crònica a APEPC, 03-92, caps 1, núm. 1.

en l'informe de l'entrevista: «Creo debe evitarse por todos los medios, pues la influencia que sobre miles de niños ejercerían esas personas podría ser fatal».

Del capítol provincial de 1943 en sortiren provincial el pare Joan Maria Vives i assistents els pares Francesc Fàbrega Amat, Joan Batllori, Agustí Cuadras i Antoni Font. Un equip ben espanyolista amb un sol catalanista. Crec que queda prou clar que el Nou Estat perseguí i reprimí l'Escola Pia de Catalunya com a institució, pel seu arrelament al país i per la personalitat de caràcter catalanista i obert de molts dels seus religiosos.

Una altra intromissió del Ministeri d'Afers Estrangers espanyol vindria d'anys més tard, concretament del 1955. L'Escola Pia catalana havia rebut el 1950 la finca i el castell de Saint Papoul (Aude, Rosselló), propietat de l'aristòcrata de Catalunya Nord Henri Jonquères d'Oriola, «muy conocido en las altas esferas de la España Nacional por las repetidas y eficaces pruebas de verdadera amistad que manifestó para nuestra Patria, de la que fueron hijos sus nobles antepasados del Rosellón».⁸ Jonquères l'havia cedit a l'Escola Pia a través del seu amic, el baró de Viver, exalcalde de Barcelona en temps de la Dictadura de Primo de Rivera i notable franquista, qui tenia un fill escolapi, Dàrius Romeu. Romeu no fou l'encarregat de rebre la propietat i establir la primera comunitat, però sí que li fou encomanada la tasca, ben aviat, de proposar què fer amb la finca, mantenir relacions amb l'Estat francès i cercar-ne la viabilitat. Si bé la idea inicial era crear-hi una escola per a infants orfes que servís, al mateix temps, de plataforma per estendre l'Escola Pia a França, ben aviat aquesta idea es veié inabastable i s'exploraren noves vies, especialment intentar ser reconeguda com a internat i oferir-se com a casa de colònies.

En tot cas, Romeu demanà el suport del govern franquista per tirar-ho endavant i el 7 de març de 1955 s'entrevistà amb el ministre d'Afers Exteriors a Madrid. Ambdós acordaren que el Ministeri d'Afers Exteriors aportaria fins a 8.000.000 de pessetes a canvi de poder-se dedicar «al apostolado entre los españoles allí residentes» al mateix temps que establir un noviciat per poder recollir vocacions franceses «de la Orden del ínclito español san José de Calasanz» i «proporcionar un eficaz ambiente de hispanidad a nuestros estudiantes».⁹ Ras i curt: el que es volia és que l'Escola Pia fos una plataforma per espanyolitzar els fills de republicans exiliats al sud de França, en algun document apareix que hauria de realitzar-se «una labor que pueda calificarse de Misión de Hispanidad». Malgrat les promeses ministerials i els esforços de Romeu, però, la Congregació Provincial

8. APEPC, 07-01 c. 6 n. 8. Esborrany de carta escrita per Dàrius Romeu, destinada al Provincial, Julià Centelles, amb la intenció que fos enviada en nom propi al Ministre d'Afers Estrangers espanyol, Alberto Martín-Artajo, març del 1955.

9. APEPC, 07-01 c. 6 n. 8. Esborrany «con efecto de copia» de la carta enviada per Dàrius Romeu al ministre, s/d.

preferí renunciar als diners i no acomplir la proposta, per bé que inicialment s'hi mostrà favorable.¹⁰

REPRESSIÓ DE LES PERSONES

A més de la pressió que els escolapis sentien sobre la seva institució, n'hi havia alguns que de manera més concreta eren també observats, vigilats o pressionats. No era una novetat, venia de l'etapa de Primo de Rivera, en què fins i tot hi hagué una visita apostòlica per canviar la cúria de la província.¹¹ Fou també el moment en què la fidelitat de l'Escola Pia al país li costà perdre les darreres aules d'alumnes gratuïtes.¹²

Dels protagonistes de 1928 només quedava a la província el pare Enric Mur. Havia passat els tres anys de guerra a Anglaterra perfeccionant l'anglès i servint en una parròquia. Tornà el 1939 i va ser destinat a Vilanova i la Geltrú. Els falangistes l'observaven de prop, els quals l'acusaven de no haver fet escala a cap port espanyol en tornar d'Anglaterra, sinó únicament a Lisboa i a Gibraltar fins a Barcelona. Feia les classes en català i en sortir de classe els alumnes eren preguntats per joves falangistes. El pare Mur els agràia que mai el denunciessin.¹³

En el punt de mira principal, però, hi havia el pare Joan Profitós, objecte d'una campanya en contra pels llibres de lectura en català que havia publicat a partir de 1919: no li perdonaven ni aquest fet ni la seva manifesta catalanitat.¹⁴ Durant els anys de la guerra residia a Iratxe (Navarra), on va ser calumniat i atacat durament

10. APEPC, 03-20 c. 1.5, Congregación Provincial, Libro de Actas. 31 enero 1954 a 14 agosto 1959. A la pàgina 89, a la sessió del 28 de març de 1956, es dirà, entre d'altres casuístiques, que es denega perquè hi ha «poca concordancia de la misión a desarrollar con la propia de nuestra orden».

11. FLORENSA I PARÈS, J., «Escolapis catalans represaliats per la dictadura de Primo de Rivera (1928)», *Catalunya*, núm. 514 (gener-febrer 2019), p. 3-7.

12. PUIGVENTÓS LÓPEZ, E., «Defensar la llengua o sotmetre's a l'Estat: l'Escola Pia, els llibres del Pare Guañabens i la dictadura primoriverista», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 2022, núm. 132, p. 6-21.

13. Vaig conivire amb ell de 1956 a 1961 i més d'una vegada ho va manifestar.

14. Conservem còpia de dues cartes enviades pel provincial, el pare Bordàs, al governador civil de Barcelona i al vicari general de Madrid, José Olea Montes, on exposa que li sap greu tota la campanya en contra de Profitós que s'està coent dins i fora de l'Escola Pia, iniciada per l'escolapi de signe espanyolista Adolf Roger (APEPC, 03-10 84 i 85/1941, de 19 i 18 de setembre de 1941). Profitós estava en el punt de mira essencialment per haver publicat llibres de lectura en català, on a més feia afirmacions respecte a la «patria grande» i la «patria chica», referint-se, òbviament, a Espanya i Catalunya, on reafirmava el seu compromís de país indicant que la seva pàtria era Catalunya. Tot i la seva impecable actuació a la Congregació Provincial, la seva actuació a Navarra i a Balaguer (un cop aquesta ciutat fou ocupada pels feixistes), la utilitat dels seus llibres i les seves innegables qualitats pedagògiques, era al centre de la polèmica, i Bordàs es queixava al governador que no se'l podia considerar «poco españolista» i encara menys un separatista, tot i haver-se mostrat procliu, en temps anteriors, al catalanisme.

com mostra un article aparegut a *El Heraldo de Aragón*.¹⁵ Després de molts dubtes, l'Escola Pia espanyola li publicà la *Cartilla. Silabario español. Primera parte* (Barcelona, Seix y Barral, 1940), però amb la condició que com a autor hi figuressin tan sols les sigles EP (Escuelas Pías), que ell llegia irònicament com *El Profitós*. El 1941 va ser nomenat rector de Sabadell. El col·legi tenia iniciat el procediment per esdevenir un centre reconegut de batxillerat superior. Però el permís no arribava; després de moltes diligències a Madrid, el rector de la Universitat de Barcelona comunicà al director tècnic, Josep Sarri, que tenia el reconeixement al seu calaix, però que no el faria efectiu fins que el pare Profitós sortís de Sabadell. Per evitar que els alumnes i l'escola sortissin perjudicats, Profitós renuncià al rectorat i anà a Tàrraga; aleshores el col·legi fou reconegut.¹⁶

Per una altra banda tenim el cas del pare Joaquim Tous, el qual fou l'encarregat de restaurar el col·legi de Sant Antoni de Barcelona, que havia patit incendi i destrucció. Els estius del 1940 i 1941 organitzà unes colònies a Alella per als alumnes a l'estil de les que duia a terme Artur Martorell amb la Mancomunitat de

15. Les queixes en contra de Profitós començaven per la denúncia que en feu un tal Matalonga, terrassenc i antic alumne de Terrassa, el 1938. Algú altre denuncià aleshores Profitós al cardenal Isidre Gomà, i aquest obrí una ronda de contactes amb membres de l'Escola Pia i del clergat navarrès. La campanya s'intensificà a partir de la publicació, a mitjan mes de febrer, de l'article «Cosas de Cataluña. El catalanismo en crisis y la profunda reacción españolista en Cataluña» a *El Heraldo de Aragón* (que conservem transcrita a APEPC 08-05, Picanyol II, c. 5, carta del 27/03/1938), on se l'acusava de separatisme i de no estimar prou Espanya; el nom de Profitós no hi apareixia, però tothom sabia de qui es parlava. Més informació a FLORENSA I PARÉS, J., «El P. Profitós, autor de llibres de lectura», *La renovació pedagògica. Comunicacions de les XVI Jornades d'Historia d'Educació dels Països Catalans*, Barcelona, Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, 2003, p. 287-296.

16. A la correspondència entre Profitós i el pare provincial, Manel Bordàs, s'entreveu com la seva designació com a rector havia estat una sorpresa per a molts, atenent la trajectòria de Profitós, i que això podria causar revolada. «Mi posición rectoral: ¿He tenido una alegría? ¿Me ha impresionado? [...] le doy las gracias por la confianza que V. P. y su Congregación, y el buen Rm. P. General que han depositado en mí, pero... debo decirle que me impresionó vivamente la recepción de la patente, que me afectó mucho, que me impresionó y, sobre todo que siento desaliento, mucho desaliento. La única nota alegre para mi espíritu es el constatar que en las esferas de la Superioridad escolapia de Cataluña ya no hay vetos contra mí y quizá contra ningún otro religioso» (APEPC, 03-10, 241/1941, 26/07/1941). Ben aviat es va constatar, però, que la designació de Profitós no era ben vista per alguns. Li deia el pare Bordàs que «Hablando de otro asunto me dijo [l'alcalde de Sabadell] que no temiésemos nada y que si es necesario él mismo iría a hablar con el Gobernador. Este aún no me ha llamado y yo creo que lo ha dejado correr. Veremos. Ya ve cómo le ayudamos dentro de nuestras posibilidades. A trabajar por Dios y por España» (APEPC, 03-10, 247/1941, 17/10/1941). Profitós era conscient que el problema era ell i no l'escola: «No se trata, P. provincial, de un asunto de secretaría de estudios, ni de meros trámites de aprobación del Colegio. Este está ya aprobado y el documento oficial y ministerial de aprobación está ya en la Universidad, pero allí puede dormir [...]. De todo deduzco las ganas del Sr. Rector de fastidiarme a mí» (APEPC, 03-10 248/1941, 25/09/1941), de manera que va decidir pegar per no perjudicar la institució.

Catalunya, alineades amb la pedagogia de l'Escola Nova.¹⁷ El governador civil hi intervingué: li envià un ofici recordant-li que aquesta activitat era pròpia i exclusiva de Falange; no ho podia repetir.¹⁸

Els religiosos escolapis continuaren parlant en català, excepte a les aules, com estava prescrit. Tot i això, sabem que alguns d'ells també l'hi empraven, com dèiem abans del pare Mur. Però també ho feien, a Caldes de Montbui, el pare Ricard Manich, els cursos 1939-1941; i el pare Josep Guañabens, el curs 1941-1942.¹⁹ Uns membres de la Guàrdia Civil de Caldes demanaren al pare Manich que els fes classe, i els posà com a condició que ho faria en català, cosa que acceptaren. El pare Pau Martí, a les classes de química del col·legi de Nostra Senyora, de tant en tant deia alguna paraula en català, sobretot quan s'enfadava. El pare Josep Maria Domingo a la secció d'interns de Sarrià llegia a la tarda poesies en català. A Mataró s'emprava el català en les converses entre escolapis i alumnes, s'ensenyava l'abecedari i els números en català i a vegades la llengua sortia espontàniament a les classes;²⁰ a més, també es fomentava l'estima al país amb excursions, cançons i festes tradicionals catalanes, fins al punt que el periodista Manel Cuyàs arribà a afirmar que, malgrat l'espanyolització de l'ensenyament, el pas dels alumnes per l'Escola Santa Anna «ens va fer més catalans».²¹ A Balaguer també s'emprava el català de manera habitual, tal com deixà recollit l'empresari i activista cultural Josep Espar i Ticó (1927-2022), aleshores alumne del col·legi, a les seves memòries.²²

Un altre aspecte d'aquesta repressió contra les persones té a veure amb el personal que contractava l'Escola Pia aquells primers anys de postguerra. A causa dels assassinats i de la dispersió de religiosos, era obvi que faltaven mestres a primària i professors a secundària, de manera que es va recórrer a laics. L'Escola Pia

17. Podem trobar-ne fotografies i una explicació a «El santuario de San Antonio Abad», Barcelona, Escola Pia Sant Antoni, 1941, p. 13 i contraportada (APEPC, 07-27 c. 24).

18. Tot sembla indicar que Tous i el governador, Antonio Correa Véglison, van arribar a un acord: l'escola enviaria 50 nens als campaments del Frente de Juventudes, sempre que els escolapis el dirigissin, poguessin escollir els instructors i que el capellà del camp, amb capacitats d'inspector general, fos un escolapi. Tanmateix, els acords no es van complir i el pacte es va trencar (APEPC, 03-10, 217/1941, 17/06/1941).

19. En aquest cas puc donar-ne fe perquè vaig ser-ne alumne aquests anys en concret.

20. Hi ha una anècdota que recordaven els alumnes, i és que totes les lletres es deien en català menys la *h*, que es pronunciava a la castellana. El mestre era sovint el pare Joan Herrero Manich.

21. CUYÀS, M., «Escolapis», *El Punt Avui* (17/02/2012). Disponible a <<https://www.elpuntavui.cat/article/507468-escolapis.html?ItemId=2823&tmpl=print>> (consulta: 7 de març de 2022).

22. «Mentre vam ser a Balaguer, l'any 39, vaig anar a estudiar als escolapis, al carrer del Miracle, justament davant de casa, un dels col·legis més antics que tenia l'orde. I em retrobava en un altre món. Les classes es feien amb els textos en castellà, però els "padres" se'ns adreçaven en català. Les coses tenien una finalitat espanyolista, absolutament totes, però s'organitzaven en català». ESPAR I TICÓ, J., *Amb C de Catalunya. Memòries d'una conversió al catalanisme (1936-1963)*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 49.

no feu escarafalls, ans al contrari, i contractà mestres i professors represaliats, que havien hagut de deixar l'escola pública pel seu passat catalanista, esquerranós o progressista. Entraren mestres d'aquesta índole a diversos col·legis; uns col·legis que aviat guanyaren un prestigi fruit, en bona part, de la capacitació d'aquest personal, ben preparat. L'Escola Pia mirava la qualitat del professional, no la ideologia política, tot i que a vegades havia de recórrer a petites trampes: a primària generalment s'admetien els mestres sense més perquè no calia presentar-ne una relació; en canvi, els represaliats no convenia que figuressin als quadres de professors de batxillerat, de manera que es feien constar com a substituïts —que no apareixien a les llistes— o se'ls encarregava formalment que es fessin càrrec dels estudis de comerç, que no eren ensenyament oficial i no calia, per tant, presentar-ne una relació.

A Terrassa, s'acolliren els depurats Josep Maria Ventosa i Pina i Ramon Romero de la Corte; a Sarrià després de la guerra es contractaren, entre d'altres, Josep Maria Boix i Selva (estudiós, humanista i literat, fill del director de la Caixa de Pensions durant la República i Guerra Civil, Josep Maria Boix i Raspall, depurat pel franquisme, que sovint ensenyava literatura catalana als alumnes), el prehistoriador i arqueòleg Joan Maluquer de Motes i l'exprofessor universitari d'història i geografia valencià, Jesús García Tolsá; García Tolsá repetiria com a professor a Nostra Senyora, on hi hauria també altres mestres represaliats, com Josep Massó, Manuel Soto, Emilio Hermoso o Jacint Pallejà; a Balaguer es confià en Joaquim Martí, apartat de la docència en represàlia pel seu posicionament polític durant l'etapa republicana;²³ mentre que a l'escola Calassanci, al carrer Ample de la Ciutat Comtal, a la preparatòria hi havia Antonio Cárdenas, un mestre andalús que havia tingut problemes amb el règim a la seva terra. I la llista podria ser encara molt més llarga.²⁴

Un cas especial va ser el del doctor Josep Santamaria Monné (1886-1969). El 1936 era sacerdot (ordenat el 1913) i notari del bisbat de Barcelona. Fugí amb la seva mare a París. La mare emmalaltí a principis de 1939 i no pogué tornar a Barcelona després de l'ocupació franquista. Aquest retard va ser l'excusa perquè l'administrador apostòlic Díaz Gómara no el readmetés al seu càrrec anterior, de manera que quedà sense ofici ni benefici. Entrà com a capellà a la clínica del doctor

23. Per aquest cas en particular, vegeu AZNAR SOLÉ, J., «El senyor Martí», *La Mañana* (03/01/1998).

24. FLORENSA I PARÉS, J.; OLIVA I LLORENS, J, i VIGUÉS I JULIÀ, M., *Una escola implicada amb la ciutat. Escola Pia de Terrassa 1864-2002*, Terrassa, Escola Pia de Terrassa, 2002, p. 260-261; PUIG I REIXACH, M., *L'Escola Pia de Sarrià (1894-1995). Història i crònica d'una escola religiosa a Catalunya*, Barcelona, Escola Pia de Sarrià, 1998, p. 419; SÀRRIES, E., *Pinzellades: el Col·legi de Nostra Senyora*, Barcelona, Escola Pia de Catalunya, 2013, p. 169-172; i FLORENSA I PARÉS, J., *Tres-cents anys de l'Escola Pia de Balaguer: mirada al passat, per a educar cap al futur*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 201-202.

Barraquer, al mateix temps que el rector del col·legi de Nostra Senyora, Joan Maria Vives, li oferí feina al col·legi. Agraït, en morir la seva mare demanà entrar a l'Escola Pia. El bisbe, Gregorio Modrego, li negà el permís. L'Escola Pia li oferí, com a alternativa, anar a Cuba, on tindria totes les facilitats: allà va fer el noviciat i hi professà (1952). Després de la professió solemne tornà el 1965 a Barcelona com un escolapi més.

També es contractaren algunes dones com a mestres de pàrvuls, les primeres a entrar a treballar a l'Escola Pia. Les que entraren a Balmes i Igualada s'havien format amb el mètode Montessori i l'aplicaren a les seves aules, tot i estar prohibit pel nou règim. La mestra Alberta Palomas, de fet, que havia estat apartada de l'ensenyament públic per l'ús d'aquests mètodes, obre la llista del llibre de matrícula de treballadors contractats a Igualada, el 1940, cobrant el mateix que els seus companys homes.²⁵

En aquell temps, a batxillerat, els professors de Formació del Espiritu Nacional (FEN) i d'Educació Física (EF) eren nomenats per la Falange. En alguns col·legis, però, s'optà per contractar militars com a professors d'EF: aquest fet, que a priori pot semblar d'afecció al règim, tenia un motiu clar: en algun col·legi venia per una tradició d'anys anteriors, però en la majoria era perquè els militars complien els horaris i no feien discursos patriòtics com els falangistes. A l'escola de Sabadell, per exemple, entre 1957-1960 es contractà un oficial de la caserna de la Guàrdia Civil que hi havia a la ciutat per aquesta raó.

RESISTÈNCIA

La resistència o oposició a l'espanyolització no podia ser acomplerta com a institució: hauria fracassat perquè no tots hi estaven d'acord i perquè l'Estat hauria tingut un argument per actuar-hi fortament. La resistència va ser duta a terme amb fets puntuals, que en si mateixos no eren qüestions greus i que en tot cas es podien atribuir a una sola persona, si convingués. Però, tanmateix, calia fer gestos que indiquessin als alumnes que hi havia una altra línia que la que marcava l'Estat.

25. APEPC, 07-18 G424 c. 5773, núm. 06-01, *Llibre de matrícula de treballadors 1940-1971*. «[...] El curs de parvulari, que constava de 57 alumnes, passà a mans d'una mestra, la Srta. Alberta Palomas i Ferran, el qual fet significà una innovació a nivell d'Igualada i, pel que sembla, amb uns excel·lents resultats. Tant va ser així que durant el curs següent hi va haver molta sol·licitud d'ingrés a l'escola de la nostra ciutat. [...] L'aportació d'Alberta Palomas va ser una novetat per a Igualada; amb ella s'encetava un nou sistema d'educació, el sistema Montessori, un mètode [...] basat en l'educació sensorial i el domini del moviment, sobre un material pedagògic concret, amb l'objecte que el nen pogués observar i experimentar individualment en un ambient de llibertat». Recollit a CASTELLÀ I RAICH, G., *L'Escola Pia d'Igualada. Assaig històric (anys 1732-2002)*, Igualada, Escola Pia d'Igualada, 2006, p. 263.

A Mataró, en acabar la Guerra Civil el 1939, es formaren petits grups clandestins que volien mantenir l'esperit democràtic i català enfront de la dictadura que apretava: entre d'altres sorgiren la Colla dels Dijous (que es reunien a casa de Joan Mas Conchello), el Gremi de Les Belles Arts (a ca l'Arenas), el Canalobre (a la rebotiga de la barberia del músic Joan Tutó) i la Tertúlia del Racó. L'escolapi Joan Roig es relacionà amb aquests grups i freqüentà especialment el de ca l'Arenas. Però volia fer un pas més amb el seu compromís vers el país i arribà a fundar-ne un de nou amb els seus antics alumnes Josep Punsola, Esteve Albert, Josep Reniu, Joan Tutó i alguns altres: els Cavallers de l'Orde del Retrobament (COR). L'acte de constitució oficial tingué lloc a Santa Fe del Montseny el 10 de juliol de 1949. Segons el Decàleg aprovat pels presents, el grup tenia com a objectiu fonamental l'aprofundiment polític i espiritual dels seus membres. Tanmateix, l'experiència fou molt breu: Punsola morí el mateix 1949 i el pare Roig el 1950. El grup no va continuar.²⁶

La llengua vehicular en totes les aules era el castellà, però ja hem dit que fora de les classes els religiosos s'adreçaven en català als alumnes. La missa era en llatí i hi predominaven els cants en gregorià, que eren també en aquesta llengua. Ara bé, altres pregàries com el Rosari o el Via Crucis acostumaven a fer-se en català, tant quan es resava amb els alumnes com quan es feia amb els fidels a les esglésies que gestionava l'orde. Les novenes, com que tenien un text imprès que es llegia, eren moltes vegades en castellà. Es cantava en català, sobretot per cançons tradicionals de Nadal i les caramelles, de les quals en conservem lletres que són sempre en català. Recordo també que entre 1944 i 1946 els sermons dels pares Pius Sarri i Joan Comelles a Moià foren sempre en català, amb una església plena de gom a gom de fidels. Altres intervencions en públic d'aquests dos escolapis sempre eren en català.

El gener del 1951 a Sabadell es va retre un homenatge al pare Josep Baburés i Grabulosa (1888-1952).²⁷ L'organitzaren els seus antics alumnes i la comunitat escolàpia. La targeta d'invitació es feu en català, igual que una sèrie de rodolins en que es recordava als mestres que havien tingut. No porta nom d'autor. El pare Baburés s'havia distingit per la cura des de principis de segle de l'observatori meteorològic, però també pel seu amor a la terra i als seus costums. De fet, recollí centenars de cançons de pagesos i pastors que entregà a l'Orfeó Català, i en les excursions per la muntanya per aconseguir-les hi anava amb alumnes que s'impregnaven d'aquest esperit de catalanitat.²⁸

Una tradició que es va mantenir d'etapes anteriors a la guerra va ser la de fer excursions a la muntanya per conèixer el país. El maig del 1952, per commemorar

26. FLORENSA, J., «L'escolapi Joan Roig i Riasol (Balaguer 1881 - Mataró 1950): mestre», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, octubre 2015, núm. 113, p. 18-27.

27. Consulta a *Ephemerides Calasancianae* (març-abril 1954), núm. 2, p. 51-54.

28. La targeta i altres documents els podem trobar a APEPC: 07-20, c. B-IV-1.

el segon centenari de la creació de la Província de l'Escola Pia de Catalunya, es va fer una gran pujada a Montserrat i es col·locà una imatge de sant Josep Calassanç a la plaça del monestir, obra de l'escultor sabadellenc Francesc Juventeny. Montserrat era un lloc emblemàtic per a tot català i anar-hi era una manera de fer país. Però hi havia altres espais en l'àmbit local que també foren utilitzats per fer país: el santuari de la Mare de Déu de la Salut, a Sabadell, on els nois que cada any rebien la primera comunió hi anaven un dia a fer una celebració; a Caldes de Montbui, l'ermita de la Mare de Déu del Remei o l'església de Sant Sebastià de Montmajor eren un lloc per celebrar-hi petits esdeveniments; a Tàrrega, l'ermita de Sant Eloi acomplia aquesta missió; mentre que a Balaguer el santuari del Sant Crist era un lloc on hi pujaren manta vegades grups d'alumnes.

Hi ha també una particularitat que podem apreciar a les fotografies que mostren les aules als anys quaranta o inicis dels cinquanta: si bé era obligatori que hi hagués les imatges de Franco i José Antonio presidint les classes, a moltes de les escoles aquesta disposició es prenia de forma laxa. Acompanyant el crucifix, és comú veure-hi imatges de la Mare de Déu o de Sant Calassanç, però només en alguns col·legis més significats (Terrassa o Sabadell, per exemple) hi veiem el dictador i el fundador de Falange. A les fotografies conservades de Caldes, Balmales (on Franco el trobem al saló de visites), Granollers, Mataró, Olot i Tàrrega, per indicar només uns noms, no els hi trobem, el que no vol dir que hi hagués espais concrets on sí que hi fossin i que no hagin estat recollits.²⁹

El 1948, amb motiu del tercer centenari de la mort de sant Josep Calassanç i de la vinguda a Catalunya de dues de les seves relíquies conservades a Roma, l'Escola Pia de Vilanova i la Geltrú, amb el suport dels antics alumnes i de l'ajuntament, convocà un certamen amb diferents temàtiques, una de les quals enfocada a la història del col·legi. En sortí premiat Albert Virella Bloda amb el treball *Col·legi Samà de l'Escola Pia: Vilanova i la Geltrú: 1877-1977*. Com que estava en català l'ajuntament es negà a publicar-lo, tot i el compromís inicial, i demanà que es traduís al castellà, cosa a la qual s'oposà el pare rector Francesc Llenas: o en català tal com està o no es publica. Així, no es publicà fins al 1978, dins dels actes de celebració del centenari de la fundació del col·legi.³⁰

Com acabem d'esmentar, aquell 1948 arribaren a Catalunya les relíquies del cor i llengua de sant Josep Calassanç, que es passejaren per tots els col·legis d'escolapis, escolàpies i pels llocs on el sant havia fet estada, com Tremp, la Seu d'Urgell

29. APEPC, fons fotogràfics de les escoles esmentades. El provincial Manel Bordàs havia incidit en el fet de col·locar els quadres i els crucifixos en una circular de 24 de setembre de 1939, recomanant, a més, que la creu descansés sobre una bandera espanyola (APEPC 07-31 c. 3 n. 19). La disposició no s'acomplí arreu.

30. Barcelona, Escola Pia de Catalunya, 1978. En el pròleg s'explica el perquè del retard en la publicació i s'afegí un capítol més en el llibre per fer-lo arribar de 1948 a 1977.

o Montserrat. Tanmateix, la comitiva passà també per Ripoll sense que aquesta població hagi tingut mai cap relació ni amb el sant ni amb l'orde: però era un lloc ben emblemàtic, considerat bressol del país, i es considerà que calia fer una excepció.

I parlant de Josep Calassanç, val a dir que sovint s'aprofitava també la celebració del seu Patrocini (el 27 de novembre) per a fer país d'una altra manera. Aquell dia les escoles feien jocs al pati durant tot el matí: bicicletes, trencar l'olla, cursa de sacs, xocolatada a cegues, elevació de globus... La majoria jocs populars i tradicionals catalans, que els alumnes coneixien i els religiosos fomentaven com una manera més de mantenir les tradicions, no deixant-se arrossegar per altres costums.

Sens dubte, però, una de les iniciatives més reeixides d'oposició al règim vingué per la banda de l'educació no formal i en el lleure. El novembre del 1955 a les comunitats escolàpies es llegí una carta circular del provincial Francesc Llenas en què s'aprojava la creació del Centre Escolapi de Muntanya (CEM), en el qual s'adoptava el mètode *scout* com a mitjà educatiu. Havien iniciat l'experiència tres anys abans els escolapis Octavi Fullat i Josep Almirall en el col·legi barceloní de Nostra Senyora. El provincial no es limità, però, a aprovar la iniciativa, sinó que recomanava que l'experiència es repetís en altres col·legis. La resposta va ser immediata i positiva. A cada centre escolapi de Barcelona hi va néixer un agrupament: el Sant Josep de Calassanç a l'Escola Pia Balmes; el Mare Déu de Núria a l'Escola Pia de Nostra Senyora; el Sant Francesc d'Assís a l'Escola de Sarrià; el Sant Pau al col·legi Calassanci; i el Sant Antoni al d'aquest mateix nom. Fora de Barcelona es crearen el Joan Torelló a Igualada; el Guillem de Muntanyans a Terrassa; i el Santa Anna a Mataró. A altres poblacions com Sabadell, Granollers o Caldes de Montbui es col·laborà amb els que ja existien o es crearen de bell nou aleshores, com en l'última població. Tot es feia en català i es procurava no cridar l'atenció, per exemple en formacions o en l'uniforme, ja que era un autèntic desafiament a la pretesa voluntat totalitzadora de control de la joventut que tenia el Frente de Juventudes de la Falange. De fet, Octavi Fullat, com a responsable general del CEM, va haver de fer més d'una visita a la comissaria de Via Laietana o al Govern Civil per respondre d'acusacions d'aquests darrers, o per incidents que havien tingut amb ells. Tot i l'èxit de la iniciativa, la vida del CEM fou curta: el 1958 s'uní i es fusionà amb la nounada Delegació Diocesana d'Escoltisme (DDE) perquè quedava a l'empara del bisbat de Barcelona.³¹ Molts dels futurs dirigents d'aquest organisme provenien del CEM.

31. FLORENSA I PARÉS, J., «El Centre Escolapi de Muntanya 1952-1957», a International Standing Conference for the History of Education. *Educació, Activitats físiques i Esport en una perspectiva històrica: 14è Congrés Internacional ISCHE: Notes, abstracts and conference working papers*, vol. 1, Barcelona, Societat

EPÍLEG

És cert que no tots els escolapis pensaven igual. En un col·lectiu nombrós com el nostre hi va haver una gamma molt àmplia de posicionaments. Al costat dels que mostraven una actitud de resistència o si més no eren reticents a la dictadura, n'hi havia d'altres que acceptaren plenament i amb fervor el Nou Estat. I, entremig, podem trobar-hi des d'aquells que n'eren contraris però ho deien amb la boca ben petita o bé no es significaven, fins a d'altres que n'eren addictes però que tanmateix no veien bé certes actuacions. Un exemple: el pare Josep Navarro, rector de Moià, es presentà a un judici al castell de Montjuïc contra un jove a qui s'acusava d'haver assassinat un escolapi el 1936. El pare Navarro afirmà que no havien assassinat cap religiós de la seva comunitat i, gràcies a la seva declaració, aquell jove no va ser afusellat, per bé que sí que fou condemnat a uns anys de presó. Preferí no incriminar-lo tot i no tenir simpaties ideològiques cap a l'acusat, i això que el pare Navarro no era pas catalanista, ni molt menys.³²

Són coneguts alguns escolapis que es distingiren a favor del Nou Estat, com els pares Joaquim Seguí i Adolf Roger, que contrasten amb els pares Francesc Botey i Lluís Maria Xirinacs, que foren més visibles (per qüestió d'edat) en el període següent. Dues ànimes que conviuen, no sense dificultats ni problemes, dins una mateixa institució, en una oposició que es donava en tants altres àmbits de la nostra societat. Els vents de canvi que vindrien als anys seixanta i setanta havien tingut ja els seus antecedents, doncs, als anys quaranta i cinquanta.

d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, 1992, p. 237-239; i també a FULLAT, O., «Un mètode: l'Escoltisme», *Reflexions sobre l'educació*. Barcelona, Nova Terra, 1965, p. 321-346.

32. La mare d'aquest jove m'ho va explicar el setembre del 1942, quan vaig anar a casa seva a comprar patates.